

III. ПРОБЛЕМИ СУДОУСТРОЮ

Кучинська О. П.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правосуддя
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Циганюк Ю. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри комерційного
та трудового права
Хмельницького інституту
Міжрегіональної Академії
управління персоналом

СИСТЕМНІСТЬ ПОНЯТТЯ «НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДУ»

Стаття присвячена з'ясуванню системності поняття «незалежність суду». Авторами розкриваються різні підходи до розуміння поняття «незалежність суду», аналізується чинне законодавство, що встановлює та регулює незалежність суду. У підсумку, авторами здійснено виокремлення характеристик незалежності суду, встановлено системне розуміння поняття «незалежність суду».

Ключові слова: державна влада; судова влада; незалежність суду; засада (принцип); юридична категорія; судді.

Статья посвящена установлению системности в понятии «независимость суда». Авторами раскрываются различные подходы к пониманию понятия «независимость суда», анализируется действующее законодательство, которое устанавливает и регулирует независимость суда. В итоге, авторами осуществлено выделение характеристик независимости суда, установлено системное понимание понятия «независимость суда».

Ключевые слова: государственная власть; судебная власть; независимость суда; принцип; юридическая категория; судьи.

Здійснення правосуддя незалежним судом є однією з гарантій правової, соціальної, демократичної держави. Тільки незалежний суд, поряд із іншими органами державної влади, може забезпечити реалізацію конституційного положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Саме утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави, а його реалізацію частково забезпечує також незалежний суд. Враховуючи його роль, як суб'єкта реалізації судової влади, виникає науково-практична проблема дослідження системності поняття «незалежність суду». У цьому аспекті доцільно навести позицію С. В. Слінька, який зазначає, що незалежність судової влади є не тільки теоретичним аспектом проблеми, вона має й практичне значення [1, с. 13].

Вагомий внесок у дослідженні питання незалежності суддів належить відомим ученим, серед них В. В. Городовенко, В. Т. Маляренко, М. В. Оніщук, М. А. Погорецький, І. Л. Самсін, Н. Г. Шукліна та ін. Однак, науковці аналізують незалежність судів через з'ясування її змісту, а єдиного комплексного дослідження щодо встановлення системності поняття «незалежність судів» немає.

Отже, метою статті є дослідження поняття «незалежність суду» як системної юридичної категорії.

Аналіз системності поняття «незалежності суду» необхідно розпочати із нормативно-правового регулювання згадуваної категорії. Нормативно-правове визначення незалежності суду знаходимо у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII (далі – Закон). Згідно з частиною першою ст. 1 Закону, судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом [2].

Відповідно до положень ст. 6 Закону, здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права.

Звернення до суду громадян, організацій чи посадових осіб, які відповідно до закону не є учасниками судового процесу, щодо розгляду конкретних справ судом не розглядаються, якщо інше не передбачено законом.

Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи повинні утримуватися від заяв і дій, що можуть підірвати незалежність судової влади.

Для захисту професійних інтересів суддів і вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно діє суддівське самоврядування [2].

Частиною першою ст. 7 Закону визначено, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом [2]. Лише у цих нормах використовується поняття «незалежність суду».

Так, у ст. 126 Конституції України гарантовано незалежність і недоторканність судді [3]. У частині першій ст. 129 Конституції України визначено, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права [3]. Пункт 7 частини першої ст. 131 Конституції України визначив, що в Україні діє Вища рада правосуддя, яка вживає заходів щодо забезпечення незалежності суддів [3].

Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя

(перша світова конференція по незалежності правосуддя, Монреаль, 1983 рік), Основні принципи незалежності судових органів (схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року), Рекомендації щодо ефективного впровадження основних принципів незалежності судових органів (прийняті резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 1989/60 та схвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 44/162 від 15 грудня 1989 року), Європейський статут судді (прийнятий Європейською асоціацією суддів у 1993 році), Європейська хартія про закон «Про статус суддів» (8–10 липня 1998 року), Пояснювальна записка до Європейської хартії про Закон «Про статус суддів» (8–10 липня 1998 року), Рекомендації Латімер Хаус щодо парламентаризму та незалежності суддівства в країнах загального права (прийняті 19 липня 1998 року на зустрічі представників парламентської асоціації, асоціації магістратів та суддів, асоціації адвокатів та освітньої юридичної асоціації країн загального права), Загальна (Універсальна) хартія судді (схвалена Міжнародною Асоціацією Суддів 17 листопада 1999 року, Тайпей (Тайвань), Пекінські тези щодо принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону (LAWA5IA) (Пекін, 2001 рік), Глобальний план діяльності для суддів в Європі (прийнятий Комітетом Міністрів Ради Європи на 740 зустрічі в Страсбурзі 27 лютого 2001 року), Бангалорські принципи поведінки суддів (схвалені резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року), Резолюція Європейської асоціації суддів стосовно ситуації в Україні в сфері дисциплінарної відповідальності суддів (Тронхейм, 27 вересня 2007 року), Спільний висновок щодо Закону України про судоустрій і статус суддів Венеціанської комісії та Дирекції з співпраці Генеральної дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи (ухва-

лений Венеціанською комісією на 84-й Пленарній сесії (Венеція, 15–16 жовтня 2010 року) [4] регулюють незалежність судді, суддів, суддівської незалежності або незалежності судових органів.

Отже, враховуючи існуюче правове регулювання, поняття «незалежність суду (судів)» необхідно розглядати у контексті незалежності судової влади.

Продовжуючи дослідження, нами було виокремлено наступні підходи до встановлення поняття «незалежність суду» у сучасній юридичній науці.

Перший підхід засновується на встановленні поняття «незалежність суду» як властивості, яка притаманна судовій владі у механізмі стримувань і противаг. Так, Е. В. Тертична встановила, що незалежність судів у механізмі стримувань і противаг визначається низкою особливих характеристик, які гарантують можливість та реальність виконання судами покладених на них функцій, зокрема:

1) Судова гілка державної влади забезпечує вирішення, розв'язання, певною мірою, і попередження державно-правових конфліктів як між іншими гілками державної влади, так і між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, громадськими інститутами та окремими членами суспільства.

2) Судова влада відіграє важливу роль у забезпеченні однакового застосування правового регулювання, здійснює інтерпретаційно-правову діяльність, спрямовану на повне і всебічне тлумачення Конституції та законів України, що сприяє запобіганню виникнення протиріч у компетенції та повноваженнях інших гілок державної влади.

3) Вона слугує арбітром – вирішує суперечку і висловлюється тільки щодо окремих казусів і ніколи – щодо загальних начал.

4) Для судової влади, як будь-якого владного органу, характерна також така ознака, як обов'язковість виконання прийнятих рішень.

5) Судова влада є частиною «системи стримувань і противаг», які є лише на-

слідком різної природи влади [5, с. 214].

Такий підхід щодо з'ясування сутності незалежності судів як властивості судової влади у «системі стримувань і противаг» заснований на внутрішньому змісті цієї системи. Так, І. С. Слободянюк зазначає, що сама система стримувань і противаг дає можливість розв'язати складну державно-правову проблему – створити гнучкий безперервно діючий конституційний взаємоконтроль вищих органів держави, попереджаючи, тим самим, зосередження влади в руках одного з них, зловживання владою і встановлення диктатури. Завдяки здатності усмирити узурпаторські наміри і надмірні владні амбіції окремих органів державної влади, припинити їх зайве регулююче вторгнення у приватне життя, стримування і противаги між гілками влади є засобом забезпечення свободи громадян. Власне, принцип поділу влади іноді й іменують «гарантією прав», пояснюючи це тим, що «гілки влади примушують одна одну до виправлення можливих порушень права або до недопущення таких порушень, роблячи кроки назустріч одна одній» [6, с. 49].

Так, у В. С. Шевцова знаходимо, що система поділу влади забезпечує: 1) самостійність і незалежність судової влади по відношенню до інших основних влад – законодавчої і виконавчої; 2) взаємодію та узгоджене функціонування державної влади, втіленої в різних її гілках, їх взаємний баланс, що забезпечує стабільність та динамізм соціальної, економічної, політичної, державно-правової систем суспільства; 3) функціонування системи «стримувань» і «противаг» влади, в якій цими «заборами» і «противагами» («балансирами») виступають як самі влади по відношенню одна до одної, так і спеціально призначені для цього правові засоби та процедури [7, с. 196–197].

Інший підхід до встановлення поняття «незалежність суду» виходить з того, що незалежність судів – це принцип (засада) функціонування судової влади. Так, В. В. Городовенко відзначив, що

самостійність судів і незалежність суддів є важливими засадами функціонування судової влади, які забезпечують єдиний режим належного відправлення правосуддя. Самостійність судів передбачає їх зовнішню автономію з можливостями самодостатності організації й діяльності її як гілки влади, а незалежність суддів означає, що суддя відправляє правосуддя безсторонньо, будь-яким органам, посадовим особам і громадянам забороняється здійснювати вплив на суддю (і суд у цілому) [8, с. 215].

Згідно з Бермонтієн Т., незалежність судів – важливий конституційний принцип, що є складовою принципів правової держави і поділу влади. Ці принципи між собою тісно пов'язані та не можуть діяти один без одного [9, с. 44].

Третій підхід знаходимо у В. А. Цувіної, яка, аналізуючи прецедентну практику ЄСПЛ, у контексті незалежності суду як елемента права на суд, дійшла висновку, що у своїй прецедентній практиці ЄСПЛ розглядає питання саме особистої незалежності судді під час розгляду конкретної справи. У якості гарантій останньої можна виділити такі аспекти: особливість призначення на посаду судді та звільнення з неї; тривалість та стабільність строку повноважень; неможливість усунення з посади; фінансове та соціальне забезпечення суддів; незалежність від зовнішнього впливу на суддю з боку інших суддів та судів вищих інстанцій, органів виконавчої та законодавчої гілок влади, а також сторін процесу; наявність зовнішніх атрибутів незалежності. При цьому варто наголосити на тому, що у практиці ЄСПЛ концепт незалежності суду набуває самостійного значення з огляду на специфіку його проявів у сфері цивільного судочинства. З огляду на дію принципу наявності зовнішніх атрибутів здійснення правосуддя в аспекті права на суд незалежність суду розглядається разом з вимогою об'єктивної неупередженості, що свідчить про певне зрощення цих понять у практиці ЄСПЛ, їх аналогічність [10, с. 108].

У фаховій науковій статті І. В. Камінської аналізуються гарантії незалежності суду, які є предметом: 1) конституційно-правового забезпечення статусу судової влади, статусу судді як суб'єкта реалізації судової влади; 2) організаційно-правового статусу судді та суду як органу влади; 3) процесуально-правового статусу судді, який встановлює процедуру безпосередньої реалізації суддею судової влади [11, с. 26], доходимо висновку про ще один підхід розуміння сутності незалежності суду: як своєрідної міри свободи суду в системі державної влади.

У І. Л. Самсіна знаходимо, що незалежність і самостійність – це необхідні якості для судової влади й судової системи, але при цьому вони повинні мати загальні завдання й мету [12, с. 13].

При встановленні окреслених підходів у фаховій науковій літературі звернемо увагу та те, що науковці, як рівно і міжнародні документи, часто використовують схожі поняття «незалежність суду» та «незалежність судді».

Так, Н. М. Шульгач визначає, що під принципом незалежності суддів слід розуміти передбачену чинним законодавством фундаментальну засаду, яка передбачає здійснення суддями процесуальної діяльності без будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Розглянутий принцип є двоєдиним. Незалежність суддів при здійсненні правосуддя обов'язково передбачає їх підпорядкування тільки закону, інакше вона може призвести до беззаконня і свавілля. Тому, чим повніше і точніше в процесуальному законі регламентована діяльність суддів з розгляду і вирішення судових справ, тим більше гарантії від свавілля. Суддя вирішує справи на підставі закону, відповідно до своєї правосвідомості, в тих умовах, що виключають сторонній вплив на нього. Без належного забезпечення принципу незалежності суддів не можна повною мірою реалізувати інші принципи правосуддя та забезпечити ефективний судовий захист прав і свобод людини і громадянина [13, с. 229].

У монографії І. Л. Самсіна знаходимо, що незалежність судової влади і неупередженість окремого судді в судовому процесі – це сьогодні аксіоми демократичного суспільства [12, с. 15]. В. В. Городовенко зазначає, що принцип незалежності судової влади є дуальним: це засади функціональної незалежності судів і процесуальної незалежності суддів, при цьому автор відмічає, що процесуальна незалежність є складовою суті функціональної незалежності суду [14, с. 151–153].

А ось С. В. Слінько доходить **висновку** щодо встановлення принципових положень незалежності судової влади саме через діяльність судді: суддя нікому не підкоряється у разі виконання процесуальної діяльності; під час ухвалення вироку ніхто не має права впливати на суддю; процедура правосуддя повинна забезпечити судді розгляд справи; вплив на процесуальну діяльність судді переслідується за законом [1, с. 14].

Відповідно, «незалежний суд» може бути реалізований лише через діяльність судді, на якого розповсюджуються положення «незалежності судді». Схожу думку знаходимо у навчально-практичному посібнику «Незалежність суддів: міжнародні стандарти та національна практика». Так, на думку авторів, незалежність суду є незалежним інститутом («третьою владою») і, як «колектив» суддів із зовнішньою та внутрішньою незалежністю та об'єктивністю (суддівський корпус), є складним явищем [15, с. 20].

Дослідивши розуміння поняття «незалежність суду» науковцями виокремимо спільні, у всіх підходах, характеристики такої незалежності:

– передбачена чинним вітчизняним законодавством: як внутрішніми нормативно-правовими актами, так і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

– стосується поняття «судова влада» як елемента державної влади, що визначена у ст. 6 Конституції України;

- реалізовується у відносинах системи стримування і протидії;
- є гарантом виконання судовою владою своїх функцій;
- реалізовується під час функціонування судової влади (реалізація допустить лише під час функціонування судової влади);
- характеризує міру свободи судової влади, в той же час є загальною превенцією;
- забезпечена комплексом гарантій для її реалізації;
- деталізується у діяльності судових органів та суддів;
- є багатогранною та складною юридичною категорією, яка вміщує комплекс

елементів правового, економічного, політичного та соціального характеру;

- за її порушення настає політична та/або юридична відповідальність.

Системність поняття «незалежність суду» полягає у тому, що виокремити один єдино правильний підхід до розуміння неможливо, а тому «незалежність суду» слід розглядати як єдине та в той же час багатогранне явище, що є і елементом системи стримувань та протидії, і принципом (засадою) функціонування судової влади, її якісною характеристикою, і елементом права на суд, і мірою свободи суду у відносинах із іншими гілками державної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Слінько С. В.* Незалежна судова влада: концепція розвитку / С. В. Слінько // *Право і Безпека*. – 2012. – № 2. – С. 12–15.
2. Про судоустрій і статус суддів [Електронний ресурс]: Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1402-VIII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/page2?text=%ED%E5%E7%E0%EB#w11>.
3. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0&find=1&text=%EF%E4%B3%EB&x=11&y=8#w11>.
4. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ: Міжнародні стандарти у сфері судочинства і статусу судів / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/mizhnarodni_standarti_u_sferi_sudochinstva_i_statusu_sudiv.htm.
5. *Тертична Е. В.* Місце та роль органів судової влади в механізмі «стримування і протидії» у системі розподілу влади України / Е. В. Тертична // *Наукові записки Львів. ун-ту бізнесу та права*. – 2013. – Вип. 11. – С. 211–215.
6. *Слободянюк І. С.* Стимування та протидії в системі поділу влади: філософсько-правовий аспект / І. С. Слободянюк // *Філософські та методологічні проблеми права*. – 2012. – № 2. – С. 43–49.
7. *Шевцов В. С.* Право и судебная власть в Российской Федерации / В. С. Шевцов. – М., 2003. – 326 с.
8. *Городовенко В.* Незалежність суддів і самостійність судів у контексті нового етапу судово-правової реформи / В. Городовенко // *Вісник Академії правових наук України*. – 2011. – № 3. – С. 206–215.
9. *Біромонтіє Т.* Конституційна система гарантій незалежності судів / Т. Біромонтіє // *Вісник Конституційного Суду України*. – 2013. – № 1. – С. 44–62.
10. *Цувіна Т. А.* Незалежність суду як елемент права на суд у цивільному судочинстві / Т. А. Цувіна // *Юрист України*. – 2014. – № 2. – С. 101–109.
11. *Камінська І. В.* Концепція поняття «гарантії незалежності суду»: до питань класифікації / І. В. Камінська // *Судова апеляція*. – 2016. – № 1. – С. 22–27.
12. *Самсін І. Л.* Судова реформа: актуалізація проблем статусу суддів та судоустрою України: історико-правовий нарис: моногр. / І. Л. Самсін. – Х.: Вид-во ФІНН, 2012. – 224 с.
13. *Шульгач Н. М.* Поняття та сутність принципу незалежності суддів / Н. М. Шульгач // *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. – 2011. – Вип. 6. – С. 227–230.
14. *Городовенко В. В.* Принципи судової влади: монографія / В. В. Городовенко; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х.: Право, 2012. – 447 с.
15. «Незалежність суддів: міжнародні стандарти та національна практика»: навч.-практ. посіб. / Л. А. Луць, М. Д. Савенко, В. В. Городовенко та ін. // *Центр суддів. студій., Всеукр. незалеж. суддів. асоц.* – К.: Поліграф – Експрес, 2008. – 128 с.

Kuchynska O., Tsyhanyuk J. Systematic Character of the Concept of «Independence of the Judiciary»

The paper is devoted elucidation of systematic character of the concept of «independence of the judiciary». The authors disclose various approaches to understanding the concept of «independence of the judiciary.» The authors approach establishing the concept of «independence of the judiciary» as an quality that inherent to judicial power in the mechanism of checks and balances, understanding as the principle of the judicial authorities, as its characteristics, as a part of the right to a justice, as well as the degree of freedom of the court in relations with other branches of government.

As a result, the authors performed isolation of the characteristics of judicial independence. They are:

- provides by the applicable domestic law: as internal normative legal acts and international treaties, ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine;*
- refers to the notion of «judicial power» as a part of the government, which is defined in Art. 6 of the Constitution of Ukraine;*
- is realized in the relationship of the system of checks and balances;*
- is the guarantor of the implementation by the judiciary of it's functions;*
- implemented during the functioning of the judiciary (implementation allowed only during the judicial authorities);*
- characterizes the degree of freedom of the judiciary, while being as common prevention;*
- provided by set of guarantees for its implementation;*
- detailed in the work of the judiciary and judges;*
- is multi-faceted and complex legal category that contains the elements of complex of legal, economic, political and social issues;*
- for it's violation occurs, political and/or legal responsibility.*
- In conclusion, the paper also reveals a systematic understanding of the concept of «independence of the judiciary.»*

Key words: *public authorities; the judiciary; the independence of the judiciary; principle; the legal category; judges.*

Стаття надійшла до редакції журналу 22.11.2016 р.